

SUVREMENA HRVATSKA HISTORIOGRAFIJA

HRVATSKA HISTORIOGRAFIJA O SREDNJEM VIJEKU

NEVEN BUDAK

Medievistika je svakako najstarija grana hrvatske historiografije, jer njezini počeci sežu u samo doba rađanja historije kao znanosti, a s djelom Ivana Lučića dobiva svoj postojani kamen temeljac. Iako suvremeno znanstveno obrađivanje hrvatske srednjovjekovne povijesti počinje s Ivanom Kukuljevićem, *Društvom za povjesnicu jugoslavensku* i *Arhivom* kao prvim našim znanstvenim časopisom, najznatniji je poticaj domaćoj medievistici u prošlom stoljeću dao Franjo Rački.

Rački je postavio temelje istraživanju ranoga srednjeg vijeka objavljivanjem zbirke izvora poznate pod nazivom *Documenta*. Zahvaljujući tome što je zbirka obuhvatila ne samo diplomatsku građu, već i narativne izvore, ostala je do danas nezaobilaznim priručnikom hrvatskih medievista. No, iako je tada kad su *Documenta* objavljena (1877), već dugo postojala središnja europska edicija srednjovjekovne građe, *Monumenta Germaniae Historica*, Rački se nije u dovoljnoj mjeri poslužio njome kao uzorom. Diveći se naporu pojedinca, koji je za mali narod napravio ono što su timovi istraživača napravili za veliku naciju, moram ipak ustvrditi da je svojim djelom učinio i jednu lošu uslugu hrvatskoj historiografiji: u nas je gotovo sasvim nestala navika korištenja MGH, premda su tamo objavljeni, ispravnije i s više komentara, neki od izvora iz *Documenta*, a i komparativnom pristupanju povijesnim problemima time nije napravljena usluga.

No, bez obzira na to, Rački ostaje pravim znanstvenim izvorištem naše suvremene medievistike, ne samo zbog objavljivanja građe, bez čega bi svaki znanstveni rad bio nezamisliv, nego i zbog svojih radova, te doprinosa institucionalnom ustrojavanju povijesne znanosti, kroz Akademiju i njezine časopise i serije.

Paralelno s Akademijom razvija se i Zagrebačko sveučilište kao drugo znanstveno središte. Osnivanjem katedri za hrvatsku i opću povijest, na čelu s Matijom Mesićem i Natkom Nodilom, te nešto kasnije Tadijom Smičiklasom i Vjekoslavom Klaićem, stvorena je mogućnost, kako je to istaknula Mirjana Gross, poznanstvljenja hrvatske historiografije uopće, a medievistike napose. Napredak je ostvaren ne samo razvitkom spoznaje o znanstvenosti historije, već i otvaranjem dotad malo poznatih područja, poput razdoblja vladavine Jagelovića, kojemu je upravo Mesić posvetio veliku pažnju. S druge strane, osnivanje Sveučilišta u Zagrebu imalo je nužno i jednu negativnu posljedicu. Iako je tim činom omogućeno studiranje većem broju studenata, počela je, dakako, odumirati praksa studiranja u Beču i drugim europskim središtima. Posljedice toga neće se osjetiti odmah,

ali će jednu generaciju kasnije već biti vidljivo da ne samo u medievistici slabi interes za komparativnim pristupom prošlosti, a da za metodološka unapređenja ima malo sluha. Zbog toga će hrvatska medievistika, koja je u vrijeme spomenutih utemeljitelja povijesne znanosti išla ukorak s najsvremenijim promišljanjima prošlosti u europskoj znanosti, već u sljedećem razdoblju - možemo ga nazvati Šišićevim - u metodološkom smislu stagnirati.

Uz Račkog, najmarkantnija osoba prvog razdoblja u razvoju povijesne znanosti bio je Tadija Smičiklas. Iako je prvi svezak njegove *Povijesti hrvatske* ostao zabilježen kao prvi pokušaj sažimanja ukupnog srednjovjekovnog razvitka (što je Nodilo pratio svojim nedovršenim pokušajem prikaza opće povijesti srednjeg vijeka), Smičiklas nas je trajno zadužio monumentalnom serijom *Diplomatički zbornik*, započetom 1904. i nastavljanom - ne najsretnije - i danas. Rad Smičiklase i njegovih suradnika kruna je nastojanja na izdavanju srednjovjekovnih izvora, u čemu su mu prethodili, među ostalima, Ivan Kukuljević, Šime Ljubić, Radoslav Lopašić, Đuro Šurmin i Ivan Krstitelj Tkalčić.

Tematski, dakako, pogled je prošlostoljetne hrvatske medievistike bio suđen na političku povijest i probleme državnopravnog položaja Hrvatske, što je bilo i razumljivo u onodobnim političkim okolnostima u kojima je povijesna znanost trebala služiti razvoju nacionalne svijesti i konkretnoj političkoj borbi za državnopravni položaj Hrvatske unutar Monarhije. Među rijetkim iznimkama valja spomenuti još uvijek vrijedno djelo Franje Račkog o društvenim prilikama u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj (*Nutarnje stanje...*). Smičiklas je, pak, posebno poglavlje posvetio tzv. kulturnoj povijesti, inaugurirajući praksu kakva će u pregledima povijesti prevladavati sve do početka sedamdesetih godina 20. stoljeća.

Metodološko zaostajanje hrvatske medievistike, kao i historiografije općenito, započinje tek u dvadesetom stoljeću. Iako je u djelu Ferde Šišića hrvatska tradicionalna medievistika doživjela svoj vrhunac, pa su njegova akribija i preciznost, kada je riječ o ranom srednjem vijeku, ostali do danas nepremašeni, suvremena promišljanja povijesti i njezino povezivanje sa sociologijom u Hrvatskoj su prošli sasvim nezapaženo. Šišić je svojim djelima bitno obilježio prva četiri desetljeća 20. stoljeća. U širokom krugu njegovih interesa, srednjovjekovno razdoblje zauzima posebno mjesto. Njegova *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara* (1925) bit će još dugo nezaobilazan priručnik, a pedantnost kojom je pristupao građi i literaturi uzor i budućim naraštajima medievista. Svojim je istraživanjima otvorio teme koje su dotad bile slabo ili nimalo obrađivane, poput zadarsko-mletačkih odnosa. No, Šišić nije pokazao gotovo nikakva zanimanja za društvenu, gospodarsku ili - shvaćenu u širem smislu - kulturnu problematiku. Njegov metodološki konzervativizam prenosio se tridesetak godina sveučilišnom djelatnošću na naraštaje studenata, te je ostavio trag u hrvatskoj medievistici koji se niti do danas nije sasvim izgubio. Na isti je način povijesti pristupao autor najpopularnije hrvatske povijesti, Vjekoslav Klaić, čijem se proučavanju 15. i 16. stoljeća i danas nužno vraćamo.

Ponešto drugačiji srednji vijek, s osloncem na kulturnu, društvenu ili crkvenu povijest, zanimao je Milana Šufflaya i Ljudmila Hauptmanna. Sa Šufflayem, hrvatska je medievistika nastavila tradiciju suverenog uključivanja u europsku povijesnu znanost, što je započeo Nodilo, a nastavio s nepravom zaboravljeni zagrebački profesor, bizantolog Gavro Manojlović, autor donedavno jedine hrvatske knjige posvećene metodološkom promišljanju povijesti. Nažalost, dijelom iz političkih razloga, a dijelom i zbog nedostatka odgovarajućih kadrova, ta se grana naše medievistike gotovo potpuno ugasila, a na životu ju je donekle održavao u kasnijim razdobljima samo Miroslav Brandt.

U međuratnom razdoblju uočljiva je izvjesna stagnacija historiografske medievističke produkcije, pogotovo nakon jubileja 1925., koji je donio nekoliko vrijednih izdanja.

Obogaćenje medievistike dogodilo se zahvaljujući većem uključivanju rezultata arheologije i povijesti umjetnosti (spomenimo samo imena dvojice velikana, Frane Bulića i Ljube Karamana). No, osvježanje su donijela i druga istraživanja, poput onih Jaroslava Šidaka vezanih uz Crkvu bosansku. Svojevrsna sinteza takva pristupa dana je u kulturnoj povijesti Hrvatske iz pera jednog publicista, Josipa Horvata.

Istovremeno se nastavlja i rad na izdavanju građe. Zahvaljujući Emiliju Laszowskom, koji je od Ivana Krstitelja Tkalčića preuzeo zadaću izdavanja dokumenata vezanih za povijest Zagreba, a u čemu će ga naslijediti Lelja Dobronić, glavni će grad dobiti zbirku izvora kakvom se može ponositi samo malo europskih gradova.

U kratkom ratnom razdoblju hrvatska medievistika nije doživjela metodološke preinake. Pokrenut je novi, mada kratkotrajni znanstveni *Časopis za hrvatsku povijest*, u kojem je zanimljive radove objavio Miho Barada. Jaroslav Šidak objavljuje u *Hrvatskoj enciklopediji* prikaz povijesti Bosne i Hercegovine, nastavljajući rad na tom polju što ga je znatno ranije započeo Vjekoslav Klaić, a u kojem ga je kasnije slijedila Nada Klaić.

Društvene i političke promjene nakon 1945. odrazile su se i na medievistici, kao uostalom na čitavoj historiografiji. Prvih je pet godina komunističkog režima rezultiralo priličnim mrtvilom u historiografiji, izuzmemo li pokretanje *Historijskog zbornika* (1948) pod vodstvom Jaroslava Šidaka. No, zahtjev za marksističkim tumačenjem prošlosti ubrzo je usmjerio rad povjesničara prema izučavanju gospodarske i društvene povijesti, što se poklopilo s već postojećim pristupom srednjemu vijeku u zapadnim historiografijama. Danas je teško ocijeniti bi li se to metodološko osuvremenjivanje dogodilo i bez poticaja komunističke ideologije, no činjenica je da se pedesetih godina medievisti poput Barade, Brandta, Nade Klaić, Dragana Rollera i Mije Mirkovića, kojima će se u šezdesetima pridružiti Nikola Čolak, Ivan Kampuš i Tomislav Raukar, okreću temama srednjovjekovne društvene i gospodarske povijesti: obrtima, pomorstvu, poreznim sustavima, plemstvu, agrarnim odnosima, nastanku gradova. Prikaz hrvatske povijesti u knjizi *Historija naroda Jugoslavije* (1953), uglavnom iz pera Vladimira Babića, indikativan je za takav novi pristup. Iako pedesetih godina hrvatski povjesničari imaju prilike upoznati prve prijevode francuskih analista, te sudjelovati na svjetskim kongresima povjesničara, pitanje izravnih utjecaja suvremene europske historiografije na onu hrvatsku ostaje još uvijek nedovoljno istraženo. Sigurno je da intencija komunističkih vlasti nije bila približiti historiografiju u Jugoslaviji, pa tako ni u Hrvatskoj, onoj zapadnoeuropskoj, ali se, zahvaljujući zahtjevima marksističkog pristupa tumačenju prošlosti i postupnom otvaranju prema Zapadu dogodilo upravo to. Pedesete su i šezdesete godine razdoblje naglog osuvremenjivanja hrvatske medievistike, kao i njezinog kvantitativnog razvoja. Ovu modernizaciju, dakako, ne treba precjenjivati: njome je smanjen velik zaostatak u odnosu na suvremena kretanja na Zapadu, ali se još uvijek zaostajalo za metodološkim koncepcijama čak i prve generacije analista.

Najznačajnija povjesničarka tog novog usmjerenja bila je Nada Klaić, koja je, poput Račkog i Šišića, obilježila čitavo jedno razdoblje u razvoju hrvatske medievistike.

Njezina tumačenja izazvala su mnoge kritike, često opravdane - pogotovo kada su u pitanju radovi iz posljednjeg desetljeća njezina života - ali se doprinos što ga je dala novom promišljanju hrvatske srednjovjekovne povijesti i metodološko unapređenje hrvatske medievistike nikako ne mogu dovesti u pitanje. Bogatstvo problema što ih je otvorila jamče da će se pozitivni utjecaji Nade Klaić osjećati još dugo. Primjera radi, dovoljno je sjetiti se njezinih radova o povijesti slavonskih gradova. Njezina sinteza ranosrednjovjekovne povijesti (1971) prvo je djelo u nas koje se doista može nazvati sintezom i u kojem politička, društvena i kulturna povijest čine jedinstvenu cjelinu. S druge strane,

svojom nezainteresiranošću za rezultate inozemnih stručnjaka, uočljivom već od kraja pedesetih godina, uvelike je doprinijela zatvaranju hrvatske historiografije u samoizolaciju. U tome nije bila usamljena: takva je tendencija prevladavala u gotovo čitavoj historiografiji. Nakon otvaranja pedesetih godina, slijedilo je zatvaranje tijekom šezdesetih, čiji uzroci nisu sasvim jasni.

Tako je, što se medievistike tiče, došlo i do drugog paradoksa komunističkog razdoblja. Zatvaranje hrvatske historiografije u sebe nije moglo uroditi njezinom internacionalizacijom ili denacionalizacijom. Okrenuta sama sebi, baveći se vlastitom problematikom bez mogućnosti upoznavanja prilika u drugim zemljama, trudeći se vrlo malo da prouči makar slične probleme u susjednoj Sloveniji, hrvatska je medievistika morala nužno postati vrlo nacionalno usmjerena. To je, zapravo, bila njezino trajno obilježje kroz gotovo čitavo stoljeće što je upravo na izmaku.

Politika komunističkih vlasti imala je, dakle, dva rezultata: početnu modernizaciju medievistike pedesetih godina i, potom, njezino još čvršće zatvaranje u nacionalne okvire u šezdesetima i kasnije.

Uz društvenu, gospodarsku i socijalnu povijest, zasnovanu na osuvremenjenim metodološkim zasadama, u hrvatskoj je medievistici nastavila svoj život i tradicionalna, uvelike zastarjela događajnica, čiji je najproduktivniji predstavnik bio Stjepan Antoljak, a najkvalitetniji Jaroslav Šidak, čiji se medievistički rad zadržao uglavnom na problemima Crkve bosanske. Nepotrebno je naglašavati da ni u ovoj struji medievistike nije bilo znatnijih utjecaja dogmatske marksističke ideologije.

Od kraja sedamdesetih godina, u kojima se pojavljuje jedini hrvatski povjesničar srednjeg i ranog novog vijeka kojeg bismo mogli doista nazvati marksistom, a da time ne iskazujemo negativni odnos prema vrlo vrijednim rezultatima njegovog rada - riječ je o Josipu Adamčeku - hrvatska se medievistika počinje naglo razvijati u smjeru suvremene zapadne historiografije, ponajprije zahvaljujući radovima Tomislava Raukara, ali i ukupnom utjecaju na historiografiju što ju je vršila Mirjana Gross. Osuvremenjivanje je bilo vidljivo ne samo u odabiru tema i metodološkim pristupima, nego i u nastojanjima, pogotovo od sredine osamdesetih godina, da se uspostavi izravan i redovit kontakt s razvijenim susjednim historiografijama. Tomu su pogodovali isprva slabljenje rigidnosti komunističke vlasti, a onda i osamostaljenje Hrvatske. Raukarovi radovi, karakteristični za ovo razdoblje, posvećeni su ponajprije - ali nipošto isključivo - dalmatinskim gradovima. Upotreba notarskih dokumenata, čije je izdavanje započeo već Miho Barada, a nastavili, između ostalih, Jakov Stipišić (autor izvrsnog udžbenika o pomoćnim povijesnim znanostima), Miljenko Šamšalović i Josip Lučić (inače zapamćen kao vrijedan istraživač dubrovačke srednjovjekovne prošlosti), omogućila je proučavanje dotad gotovo nepoznatih tema, a kulturna povijest, shvaćena u najširem smislu, pa i kao povijest mentaliteta, postala je jednom od glavnih Raukarovih tema. Njegov je rad nedavno okrunjen suvremenom sintezom *Hrvatsko srednjovjekovlje* (1997), kojom je naša medievistika nadoknadila velik dio zaostajanja za euro-američkom.

Kvalitativni je pomak unutar medievistike popraćen i kvantitativnim. Nova sveučilišna središta i već ranije osnovani akademijini zavodi, odnedavno i Hrvatski institut za povijest s podružnicom u Slavonskom Brodu, omogućili su zapošljavanje razmjerno velikog broja medievista. Danas u Hrvatskoj, čini se, djeluje više medievista nego što ih je hrvatska historiografija imala od osnivanja Akademije i Sveučilišta do danas. Djelomično je to, dakako, rezultat osamostaljenja države i obnove zanimanja za povijest kao sredstvo jačanja nacionalne svijesti, ali je, svakako, dijelom i rezultat normalnog razvoja znanosti.

U devedesetim godinama, zbog spomenutoga obnovljenog zanimanja za stariju hrvatsku povijest, mnogi su se amateri prihvatili pisanja i tumačenja srednjovjekovne povijesti, ali je znanost - kako se moglo i očekivati - ostala imuna na prijeteću mitologizaciju i nekritičnost. Najmlađa generacija hrvatskih medievista, ona koja je tek u nastajanju, svojim obrazovanjem, metodološkim opredjeljenjima i uključenošću u europske znanstvene tokove obećava da znanost o hrvatskom srednjem vijeku kroči sigurnom stazom daljnjeg osuvremenjivanja i profesionalizacije.

Ovaj kratki pregled nije niti mogao biti zamišljen tako da se u njemu navedu imena svih povjesničara koji su svojim radovima zadužili hrvatsku medievistiku. Ostali su zbog toga nespomenuti ne samo autori mnogih vrijednih historiografskih priloga, pa čak i monografija, već i objavljiivači građe, povjesničari umjetnosti, arheolozi, povjesničari književnosti, filolozi, etnolozi, muzikolozi, te čitav niz inozemnih povjesničara (Talijana, Austrijanaca, Nijemaca, Amerikanaca, Francuza, Rusa, Izraelaca i drugih), koji su svi svojim radovima dali ogroman doprinos poznavanju hrvatskog srednjovjekovlja. Pozivam vas da u mislima svima njima, pokojnima i živima, ovom prilikom iskreno zahvalimo na svemu što su učinili za znanost.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA LII
ZAGREB 1999.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LII, str.1-250, Zagreb 1999.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor

Mirjana Gross

Ivan Kampuš

Franko Mirošević

Ivica Prlender

Tomislav Raukar

Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:

Horetzky